

Gesprekspaper Open landschap en ruimtegebruik t.b.v. Gebiedsagenda Wadden 2050

171121: eindconcept voor RCW 7 december 2017

Auteur: Geert de Vries, Infram

AFBAKENING

Voor u ligt het gesprekspaper 'Open landschap en ruimtegebruik'. Deze paper gaat in op de belangrijkste dilemma's die vanuit het perspectief van de open ruimte en ruimtegebruik op het Waddengebied afkomen en schetst aan de hand van dilemma's verschillende oplossingsrichtingen. Zo biedt deze paper u handvatten voor het geven van een goed onderbouwd advies over het thema 'Open landschap en ruimtegebruik' ten behoeve van de Gebiedsagenda Wadden 2050.

Concreet vindt u in deze paper:

- Inzicht op de vraag: "Wat is openheid en hoe wordt deze beleefd?"
- Inzicht in trends- en ontwikkelingen.
- De twee grootste dilemma's voor het gebied.
- Leidende principes bij het zoeken naar oplossingsrichtingen.

Deze paper is opgesteld in samenhang met de gesprekspaper 'Duurzame energie en mijnbouw' aangezien de ambities en ontwikkelingen voor de duurzame energietransitie directe invloed uitoefenen op de beleving van de openheid. Beide papers dienen dan ook gezamenlijk gelezen te worden om een goed integraal beeld te krijgen van de dilemma's en oplossingsrichtingen.

IS OPENHEID TE DEFINIËREN?

Hoe ervaart een zeiler, wadloper, beroepsvisser of kapitein van een veerboot de openheid? Waar letten ze specifiek op? De stroming? De windrichting? Het weer? De nabijheid van bebouwde bakens op de kust of de eilanden? Zeehonden? De betoning in het water? Zou daar expliciet de openheid bij zitten of zou het meer een verzameling van elementen kunnen zijn?

Hoe men de openheid van een landschap ervaart is niet alleen persoonlijk maar ook tijds- en plaatsgebonden en afhankelijk van het 'kimduik' effect (zie bijlage blz 7) en de afstand tot een (hoog) object. De molens van Kinderdijk werden direct na de bouw als storend ervaren, maar inmiddels zijn ze gebiedstrekker van internationale allure. Openheid blijkt maatschappelijk een complex onderwerp. De perceptie over windmolens lijkt bijvoorbeeld te veranderen als burgers zelf direct profiteren van de opbrengst.

Het compendium van de leefomgeving (een website met cijfers over milieu, natuur en ruimte) heeft de openheid van de Waddenzee bepaald door de zichtbare menselijke objecten in en rond de Waddenzee in beeld te brengen, gezien vanuit de Waddenzee. Hieruit kan men afleiden dat 'pure' openheid een lege horizon is, zoals bijvoorbeeld op open zee. Naarmate de kust nadert verschijnen er meer en meer (menselijke) objecten aan de horizon en neemt de openheid af. Tussen de ultiem 'natuurlijke' openheid van de Noordzee en het cultureel landschap van de kustzone ligt het Waddengebied. Het is dan ook logisch op de Waddeneilanden en bij het vaste land tekenen van menselijke activiteiten te zien.

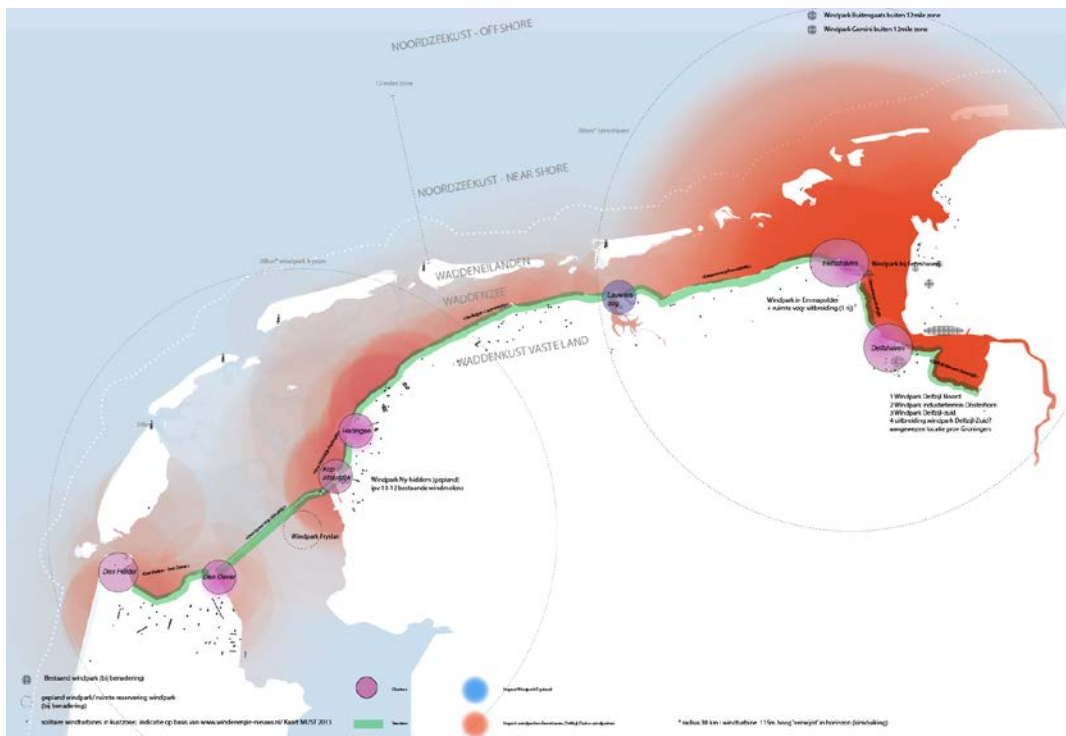
Voor deze paper is het huidige open karakter van het landschap in en rondom de Waddenzee uitgangspunt.

Noordzee

Waddengebied

Kust

→ afname openheid

Clusters en vensters en de invloed van windmolens op de openheid m.b.v. het 'kimduik' effect en afstand (veraf, dichtbij) ervaren vanaf de Waddenzee op basis van de situatie van 2017.

TRENDS EN ONTWIKKELINGEN

Energietransitie

Verduurzaming van de energievoorziening is landelijk en internationaal uitgangspunt. De openheid staat echter onder druk door de ambities voor de energietransitie en de diverse ruimtelijke ontwikkeling aan de randen van de Waddenzee. Dit heeft mede te maken met het feit dat op de korte en middellange termijn (tot circa 2030) zonne-energie en windenergie dominante technieken zijn.

Op de middellange tot lange termijn (tot 2050) spelen nieuwe technieken een rol. Blue Energy, golfenergie en getijde energie zijn voorbeelden van innovaties die nu in ontwikkelfase zijn. Voor deze technieken geldt dat het potentieel sterk verschilt maar met de huidige stand van de techniek nog onvoldoende kan bijdragen aan de vraag naar energie.

Ruimtelijke ontwikkelingen

De vraag naar ruimte blijft toenemen. In en rond de havengebieden van Den Helder, Harlingen, Eemshaven en Delfzijl zijn tal van ontwikkelingen die vanaf de Waddenzee goed zichtbaar zijn zoals windmolens, havenloodsen, fabriekscomplexen. De huidige regels (SVW en Barro) staan bepaalde activiteiten toe aan de randen van de Waddenzee die zichtbaar zijn in het open landschap van de Wadden.

RUIMTELIJKE DILEMMA'S EN OPLOSSINGSRICHTINGEN

De doelstellingen uit het energieakkoord en specifiek voor het realiseren van windenergie op land in de drie noordelijke provincies zijn ambitieus. Hetzelfde geldt voor het behoud van de openheid in het Waddengebied waarvoor het RCW in 2014 met de Cluster – Venster benadering al een voorzet heeft gedaan. Daarbij speelt dat openheid door de verschillende percepties van iedereen op een andere manier wordt ervaren. We staan de komende periode voor een tweetal dilemma's op het vlak van ruimtegebruik en open landschap in het Waddengebied.

Kerndilemma 1

Is er een objectief antwoord mogelijk op de vraag 'wat is openheid' terwijl iedereen deze openheid op zijn eigen manier beleeft en deze verandert in de tijd?

Een eenduidige bepaling van openheid van het landschap, zoals als optie wordt aangestipt in de beleidsverkenning, blijkt weerbarstig. Daarmee is het op dit moment niet met objectieve en harde criteria mogelijk om aan te geven waar wel en geen energiemaatregelen voor windenergie acceptabel zijn. En een nadere bepaling is wel nodig om een heldere afweging over het plaatsen van duurzame energiemaatregelen te kunnen voeren. En er zijn aangrijpingspunten om de openheid nader te bepalen.

We adviseren de volgende leidende principes bij het zoeken naar oplossingsrichtingen:

- Onderzoek bij de verschillende gebruikers hoe de openheid wordt ervaren en hoeveel draagvlak er is voor het toevoegen van duurzame energiemaatregelen (zon en wind).
- Een nadere bepaling van de zichtinvloed van windmolens in relatie tot kimduiking en afstand (zie bijlage blz 6) in het vervoltraject helpt om de openheid nader te definiëren en van daaruit criteria te stellen voor het plaatsen (waar, lijn of cluster en max. hoogte) van hoge objecten zoals windmolens in de deelgebieden.
- Gebruik de 'Cluster - venster' benadering van de RCW en de bijbehorende de kernwaarden van het Waddengebied per deelgebied (zie bijlage blz 7) bij het plaatsen van duurzame energiemaatregelen.
- Kijk over grenzen heen. Maak het Noordzeegebied binnen de 12 miles zone van de Waddeneilanden onderdeel van de visie op het Waddengebied, aangezien de invulling hiervan bepalend is voor de beleving van openheid in het Waddengebied.

Kerndilemma 2

Hoe kunnen we met de zichtbare opwekking van duurzame energie waarde toevoegen met behoud van het 'gevoel' van openheid?

De energietransitie naar een duurzame elektriciteitsproductie heeft invloed op de huidige openheid waarbij op de korte (tot 2030) en middellange termijn (2030-2050) windmolens en zonneparken een dominante rol spelen.

We adviseren de volgende leidende principes bij het zoeken naar oplossingsrichtingen:

- Bepaal hoe wind- en zonne-energie zo goed mogelijk binnen kernwaarden van het geheel en de deelgebieden past. Maak per deelgebied een landschappelijk onderbouwd zoneringsvoorstel, conform de aanbevelingen van Beleidsverkenning, aan de hand van de huidige kernwaarden (waar is zichtbare energieproductie wel en niet mogelijk en onder welke voorwaarden en maximale hoogten).
 - Beschouw de ambitie van de eilanden om voor 2020-2030 zelfvoorzienend te zijn voor energie als pilot om te kijken hoe het streven past bij de kernwaarden/kwaliteiten van het Waddengebied. Kleine windmolens alleen mogelijk maken als besparing en andere technieken onvoldoende rendement opleveren. Kleine windmolens met een max tiphoogte van 22 m blijken op 1 km afstand op te gaan in de kustlijn van Ameland (zie bijlage blz 12).
 - Zet in/stuur op multifunctioneel en duurzaam landgebruik van zonneparken zodat waardevolle grond voor landbouw, natuur of recreatie altijd wordt benut. Te denken valt bijvoorbeeld aan het overdekken van parkeerplaatsen.

- Neem mee welke techniek wanneer (tot 2030, 2030-2050 en na 2050) ingezet kan worden.
 - Adaptieve sturing in gebiedsagenda opnemen om op 'openheid' te kunnen sturen en te anticiperen als er energiebronnen beschikbaar komen die de horizon niet beïnvloeden.
 - Maximale inzet op innovatie om gebiedsspecifieke energie mogelijkheden (zoet-zout, getijde en golven) met geen of minimale invloed op de horizon in het Waddengebied (versneld) te realiseren.
 - Handhaaf saneringsplicht bij het plaatsen van wind- en zonneparken.

Bijlage: Achtergronden & beeldmateriaal

1. 'Openheid' is smaakgevoelig, tijdsgebonden en blijkt maatschappelijk complex

Het Waddengebied is door het Nederlandse publiek in oktober 2016 uitgeroepen tot mooiste natuurgebied van het land. Het ongerepte natuurlijke karakter en de open horizon speelden daarin een grote rol. Echter, de beleving van dit mooiste natuurgebied staat onder druk door diverse ontwikkelingen aan de randen van de Waddenzee; economische ontwikkelingen in de havensteden, de transitie naar duurzame energie vraagt ruimte voor o.a. windmolens en delfstofwinning.

Opmerkelijk genoeg heeft de term 'openheid' of 'open landschap' geen expliciete rol gespeeld in het winnende Bidboek van het Waddengebied. Het ervaren van geur, geluid, smaak, zicht en gevoel samen maken de Wadden tot wat het is. En dat zal ledere gebruiker of bezoeker van de Wadden dus op zijn eigen manier ervaren. Maar natuurlijk is de Wadden vooral ook een natuurgebied waarin de flora en fauna dienen te gedijen. Natuur is gebaat bij rust (ongestoord) en ruimte (vrij kunnen vliegen/zwemmen/rondzwerven/zwermen).

Dat ligt voor ons anders. Spannend is natuurlijk de vraag hoe een zeiler, wadloper, beroepsvisser of kapitein van een veerboot de openheid ervaart. Waar letten ze specifiek op? De stroming? De windrichting? Het weer? De nabijheid van bebouwde bakens op de kust of de eilanden? Zeehonden? De betonning in het water? Zou daar expliciet de openheid bij zitten of zou het meer een verzameling van elementen kunnen zijn?

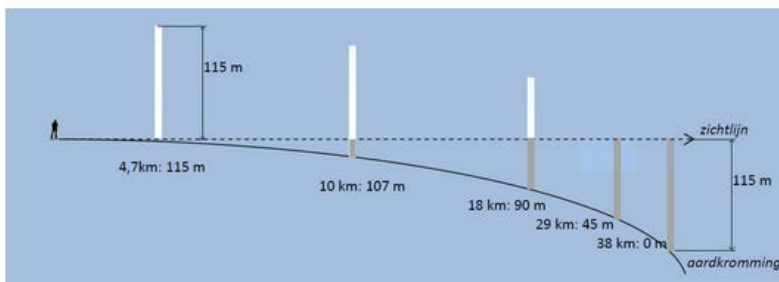
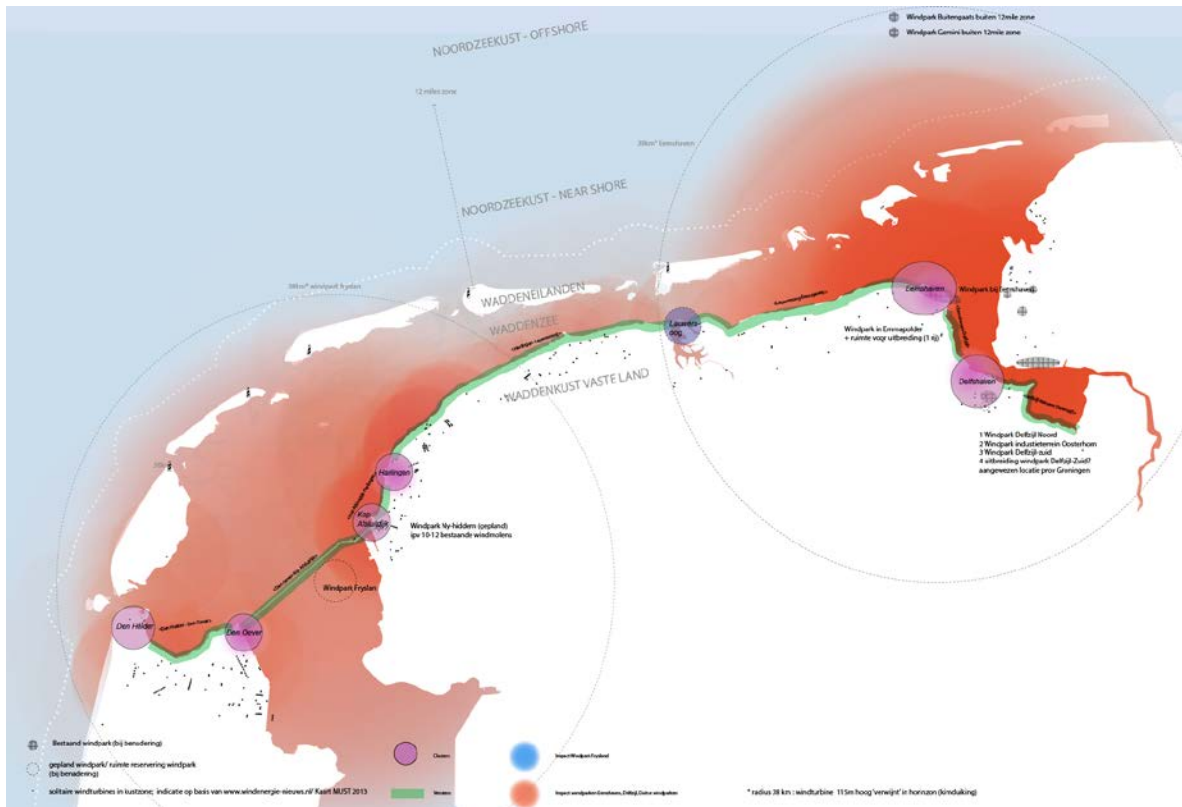
Hoe men de openheid van een landschap ervaart is niet alleen persoonlijk en maar ook tijds- en plaatsgebonden. De molens van Kinderdijk werden direct na de bouw als storend ervaren, nu zijn ze gebiedstrekker van internationale allure. Iemand die in het zuiden of oosten is geboren ervaart openheid anders dan iemand uit het westen of noorden.

Openheid is ook maatschappelijk een complex onderwerp. De perceptie over windmolens lijkt bijvoorbeeld te veranderen als burgers zelf direct profiteren van de opbrengst. De openheid van het Groene Hart was in de jaren negentig een politiek issue met de 7 km lange geboorde Groene Hart tunnel van de HSL als resultaat. Maar het vraagstuk over openheid lijkt daar naar de achtergrond te verdwijnen ten faveure van stedelijke uitbreidingen en het dossier bodemdaling.

TRENDS EN ONTWIKKELINGEN

Voor deze paper zijn diverse sites en documenten geraadpleegd. De belangrijkste documenten staan hieronder weergegeven:

- Advies Regiecollege Waddengebied ten aanzien van de beleidsverkenning.
- Advies Regiecollege Waddengebied; Windenergie en het Waddengebied – veel te winnen, veel te verliezen
- Verkenning Toekomstige Rol en Ambitie van Rijk en regio voor het Waddengebied. DEEL 1 BEVINDINGEN
- Verkenning Toekomstige Rol en Ambitie van Rijk en regio voor het Waddengebied. DEEL 2 BELEIDSOPTIES
- Visies op de Wadden 3 essays Waddenacademie
- Rapport evaluatie structuurvisie derde nota Waddenzee
- Plan van Aanpak Gebiedsagenda Wadden 2050 - concept - 22-05-17
- Hoe open is de Waddenzee? Een indicator voor de openheid van het Waddenlandschap; planbureau voor de leefomgeving, 2009.
- Bidboek De Wadden. Ga mee op reis door het Waddengebied; je zintuigen leiden de weg...
- Energie en Ruimte; een nationaal perspectief
- <http://www.clo.nl/search/topic?nid=20886&sttopics%5B%5D=Landschap&sdossiers%5B%5D=Belevingskwaliiteit%20landschap>

Kimduiking zorgt ervoor dat een hoog object met helder weer in een open gebied op grote afstand pas achter de horizon verdwijnt. In de kaart is het voorbeeld van een zichtwijdte van 38km bij een 115m hoog object (= ±hoogte windmolen) t.o.v. toekomstig Windpark Fryslân en Eemshaven te zien. In de kaart is de invloed van hoge objecten verbeeld vanuit de Waddenzee, waarbij ook gebruik is gemaakt van het kaartbeeld van Must; Open – dicht, windmolens inventarisatie 2013. Een paginagrote afbeelding van de kaart is opgenomen op blz 16.

De afstand tot een object speelt ook een belangrijke rol bij de beleving van openheid. Hoe groter de afstand tot het object hoe kleiner de zichtinvloed van een object.

2. De kernwaarden/kwaliteiten van het Waddengebied en deelgebieden in relatie tot de openheid

Wat maakt het Waddengebied voor iedereen nu zo uniek in relatie tot de openheid? De diversiteit in de verschillende deelgebieden van het Waddengebied speelt daar een grote rol in. In elk deelgebied manifesteert de openheid zich anders. En ondanks allerlei veranderingen, die in het verre of nabije verleden hebben plaatsgevonden, is het Waddengebied een samenhangend geheel gebleven met een eigen identiteit:

- De Waddenzee is weids en open en daarmee één van de weinige gebieden die zich, in samenhang met het IJsselmeergebied, kenmerken door een voor Nederlandse begrippen ‘openheid’ van formaat. Dit is in nationaal en Europees verband bijzonder. Kijkend vanuit de Waddenzee en de Waddeneilanden naar de Waddenkust bepalen de contouren van de veelal groene zeewering, kerktorens en de menselijke objecten bij de havens met name de horizon. Kijkend vanuit de vaste land kust naar de Noordzee begrenzen alleen de duinen en vuurtorens van de eilanden de horizon.
- De Waddeneilanden kenmerken zich door een verscheidenheid aan landschapstypen die elders in het land op zo’n kleine schaal niet voorkomen: zee en strand, duinen en binnenduinrand, dorpen, open polders, zeedijk en de aangrenzende Waddenzee (werelderfgoed). Hogere objecten dan de vuurtorens ontbreken.
- De Noordzeekust (v.d. Waddeneilanden) bestaat uit duinen en weidse stranden. Op het boorplatform bij Terschelling/Ameland? na is de horizon onbegrensd en ongerept met enkel af en toe zicht op de grote zeeschepen.
- De Waddenkust (vaste land) bestaat uit een ritme van stedelijke/economische clusters (Den Helder, Den Oever, Harlingen, Eemshaven en Delfzijl) met hoge bebouwing, boorplatforms en windturbines. Daartussen ligt een landelijke zone met een open horizon die door de zeewering, kerktorens en willekeurig geplaatste solitaire windmolens met een beperkte hoogte wordt bepaald. Lauwersoog met sluizen en haven zou als kleiner cluster kunnen gaan fungeren

Wat de Waddenzee, de eilanden en de kust van het vasteland gemeen hebben zijn de vele vergezichten zonder enig menselijke object. Daarbij zijn stilte en duisternis en een onbelemmerde zonopkomst en zonsondergang in zee nog werkelijk te ervaren.

3. Leidende principes/oplossingsrichtingen voor het bepalen van de mate van openheid in het waddengebied

Voor toekomstige ruimtebepalende ontwikkelingen die effect hebben op de beleving van de openheid zijn, op basis van de kernkwaliteiten, leidende principes geformuleerd, die handvatten bieden om de ‘gewenste openheid’ nader te definiëren. De leidende principes zijn een middel om richting te geven aan toekomstige ontwikkelingen in het Waddengebied. Door het aanbrengen van een rangorde tussen de principes wordt helder waar de prioriteiten in de toekomst liggen waarbij steeds de vraag is hoeveel ‘laadvermogen’ een gebied heeft zonder de specifieke openheid van het gebied te verliezen/aan te tasten.

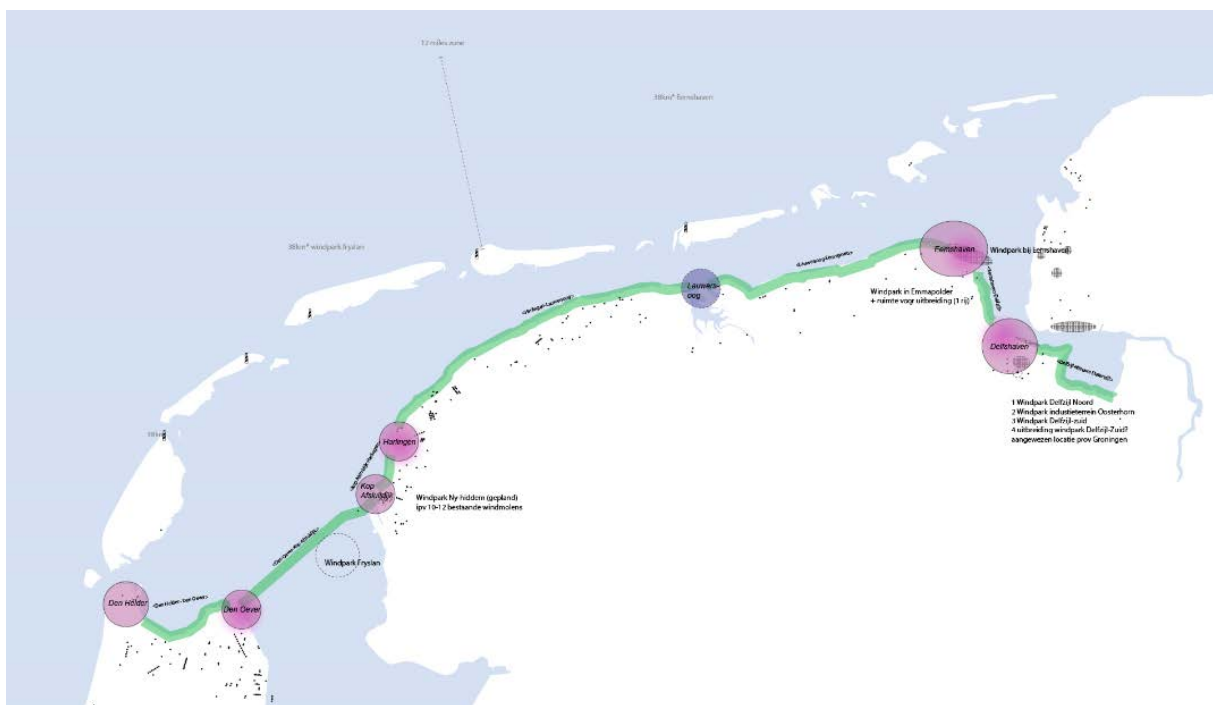
Per deelgebied is met behulp van beeldreferenties aangegeven welke ruimtelijke uitwerkingen wenselijk zijn.

Leidende principes voor het Waddengebied als geheel

- De kernwaarden beleving van de openheid (buiten de clusters), diversiteit van de deelgebieden, vergezichten/weidsheid, stilte en duisternis dienen voor bezoekers en gebruikers als de belangrijkste kernkwaliteiten duidelijk ervaren te blijven.
- Afhankelijk van de aanwezige kwaliteiten in de deelgebieden van het Waddengebied is er ruimte voor specifieke elementen in de energietransitie en economische ontwikkeling die passen bij het plaatselijke karakter of deze juist versterken.

Leidende principes Waddenkust (vaste land)

- Clusters; er is ruimte voor ontwikkeling in en rond de havenclusters Den Helder, Harlingen, Eemshaven en Delfzijl.
- Vensters; De vensters tussen Den Helder/Den Oever, Den Oever/Kop van de Afsluitdijk (Fryslân), Kop van de Afsluitdijk/Harlingen, Harlingen/Eemshaven, Eemshaven/Delfzijl, Delfzijl/Nieuwe Statenzijl worden gevrijwaard van hoge objecten. Huidige windmolens in deze vensters (vervolgtraject: hoe diep landinwaarts gaan deze vensters?) worden bij einde levensduur gesloopt dan wel vervangen in de aangewezen clusters. Kleine windmolens (<50m) binnen de vensters blijven mogelijk.
- Nieuwe hoge bebouwing bij haventerreinen en/in de clusters dienen te kernkwaliteiten van de kust te respecteren of te versterken (bron: beleidsverkenning wadden).
- Beperkte mogelijkheden parkeren offshore installaties (bron: beleidsverkenning wadden).

kaartbeeld Clusters en Vensters (op basis van RCW brief van 5 sep 2014) met Lauwersoog als optioneel extra venster.

N.B.

Vooraf hoge objecten (>100m) in lijnvorm beperken het gevoel van openheid, met name als deze geplaatst worden aan de buitenranden (vaste wal, Afsluitdijk, Waddeneilanden en nearshore eilanden) van het Waddengebied. In clusters is de impact minder, mits deze onderdeel uitmaken van de bestaande cluster op de vast wal en de bestaande bouwhoogte niet overschrijden. Off-shore is het effect beperkter en treedt snel gewinning op mits de afstand van de kust groot genoeg is en de windmolens boven de horizon niet meer dan 1/4 van het gezichtsveld bepalen.

Referenties Waddenkust (vaste landkust)

Aansluiten bij bestaande clusters zoals in de Eemshaven

Behoud openheid Friese kust

Lijnopstelling langs zeewering of landinwaarts in de vensters

Leidende principes Waddenzee (Unesco begrenzing)

- De Waddenzee blijft gevrijwaard van (menselijke) objecten die de vergezichten over de Waddenzee verstoren. Aan bouw/aanleg activiteiten waaronder boorplatforms, windturbines en drijvende zonneparken, wordt geen ruimte geboden op de Waddenzee.
- Na 2030 bekijken welke specifieke vormen van getijde- of bleu energie een plek kunnen krijgen.

Opstelling Waddenzee?

Boorplatform Waddenzee?

Zonnepanelen in Waddenzee?

Leidende principes Waddeneilanden

- Schaal en maat van energieopwekkende maatregelen en economische ontwikkelingen moeten in balans zijn met de schaal en maat van de verschillende landschappelijke eenheden op de eilanden. Bijvoorbeeld geen bebouwing hoger dan kerktoren, duinen en solitaire hoogbouw.
- Er wordt geen ruimte geboden aan bouwwerken op de eilanden, hoger dan de bestaande vuurtorens. Deze blijven de belangrijkste hoge bouwwerken/bakens op de eilanden.
- Om ruimte te bieden aan de ambitie om zelfvoorzienend in de energievoorziening te worden zijn kleine windmolens bij agrarische bedrijven het overwegen waard als de invulling van de energievraag via besparing en andere technieken onvoldoende is. (max tiphoogte 22 m).
- Ruimte bieden aan zonneparken met duurzaam ruimtegebruik tot 2030/2050 met saneringsplicht.

Solitaire windmolens (> 25 m) windmolen op de eilanden.

Solitaire kleine (< 25 m) windmolen op de eilanden, wanneer invulling van de energievraag via besparing en andere technieken onvoldoende zijn.

Cluster windmolens

Hoge bebouwing langs kust

Leidende principes Noordzeekust (v.d. Waddeneilanden)

Near-shore

- Er wordt geen ruimte geboden aan energieopwekkende maatregelen, economische ontwikkelingen en mijnbouw/delfstofwinning vanwege de grote invloed op de beleving van de openheid in het gehele Waddengebied.

Off-shore

- Ruimte en exacte locaties voor off-shore windparken en delfstoffenwinning bepalen aan de hand van criteria uit een nadere onderzoek over beleving openheid.
- Draagvlak is de motor is achter de omslag naar een duurzame energievoorziening. Onderzoek hoe natuurorganisaties en eilandbewoners kunnen participeren in de opbrengst van duurzame energiebronnen/windparken off-shore bij de eilanden.

Near shore

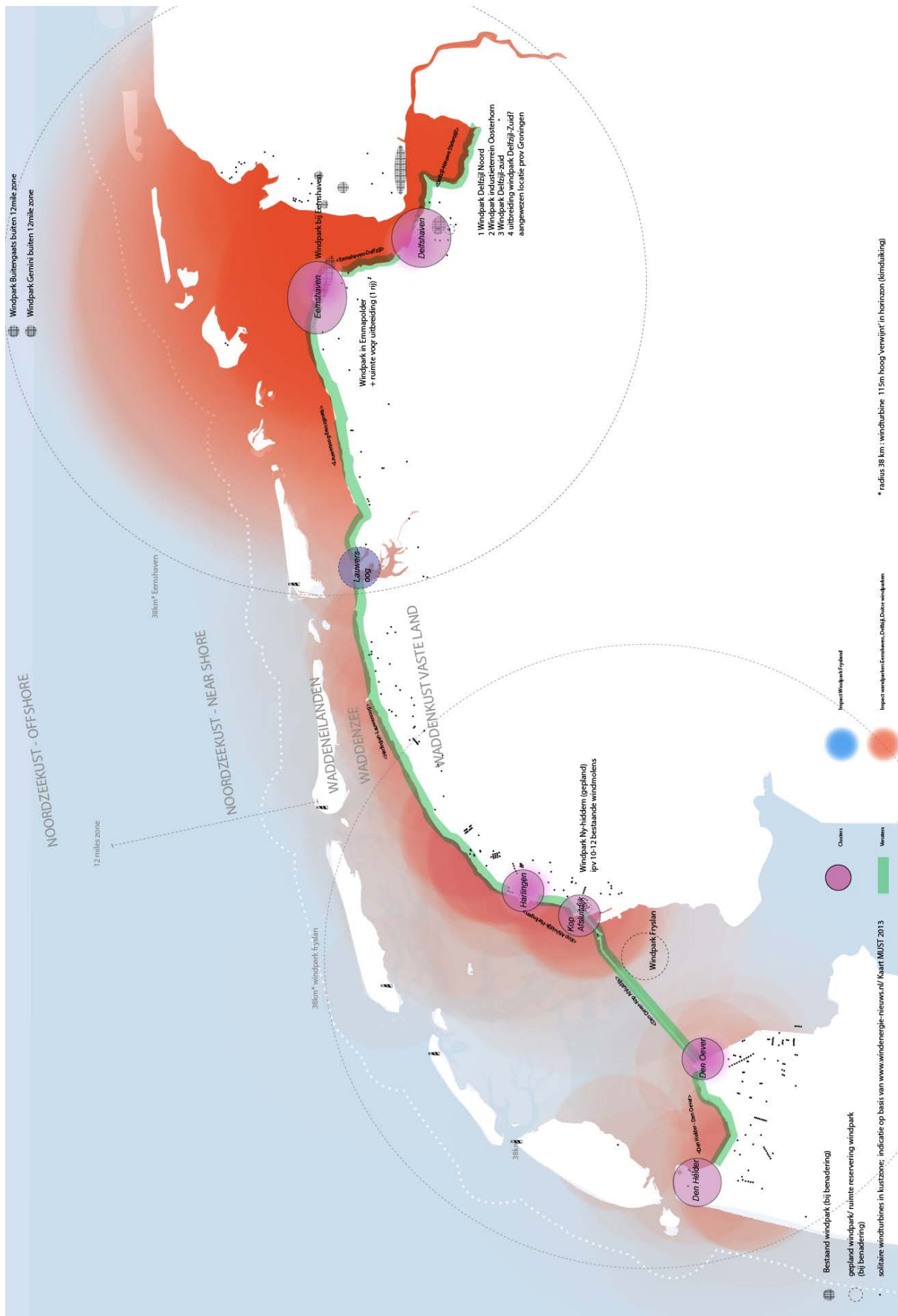
10NM

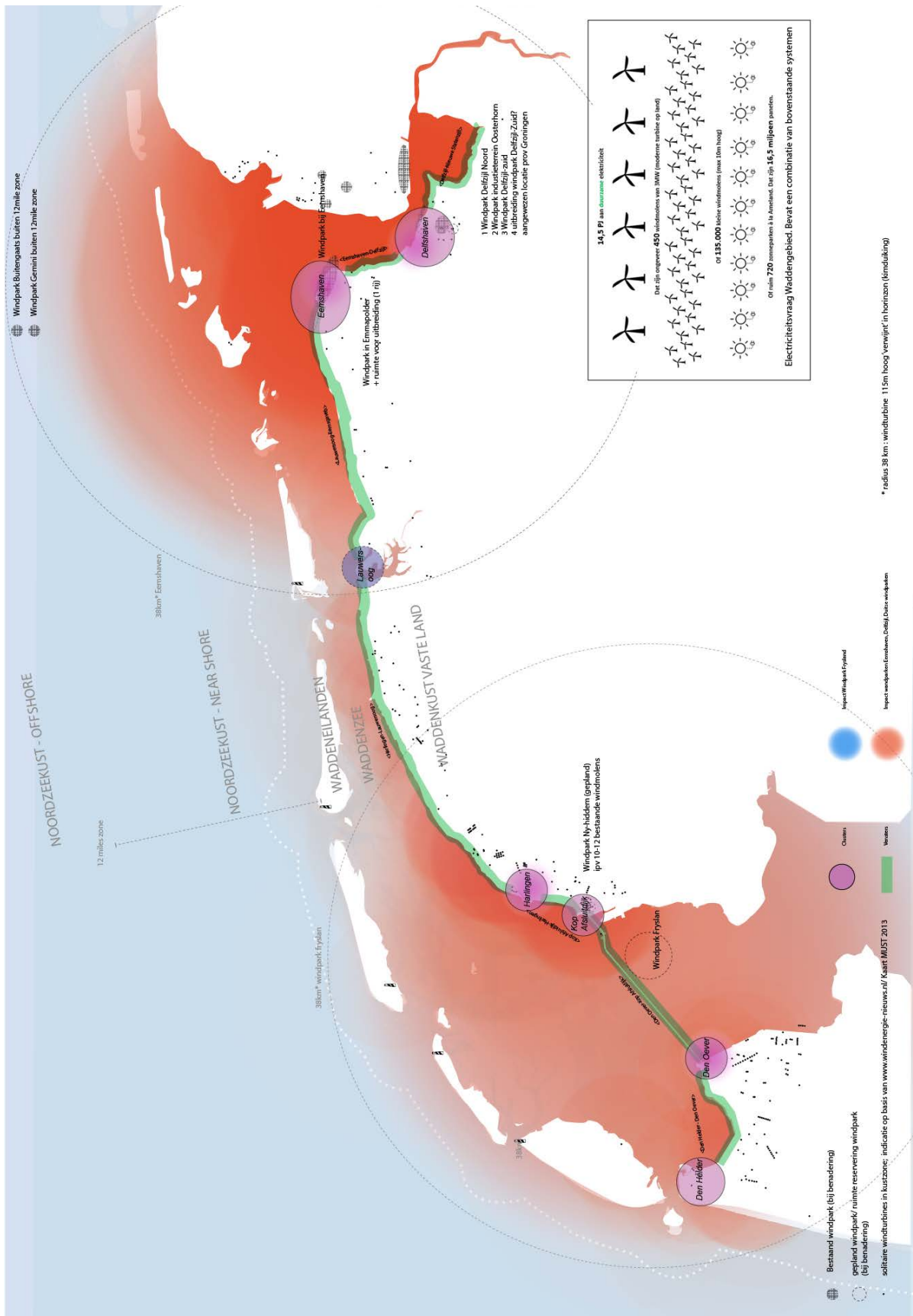
Off shore

Boorplatform nabij strand

Clusters en vensters en de invloed van windmolens op de openheid m.b.v. het 'kimduik' effect en afstand (veraf, dichtbij) ervaren vanaf de Waddenzee op basis van de situatie van 2017.

Clusters en vensters en de invloed van windmolens op de openheid m.b.v. het 'kimduik' effect en afstand (veraf, dichtbij) ervaren vanaf de Waddenzee op basis van de situatie na realisatie windmolenpark Fryslân in het IJsselmeer.